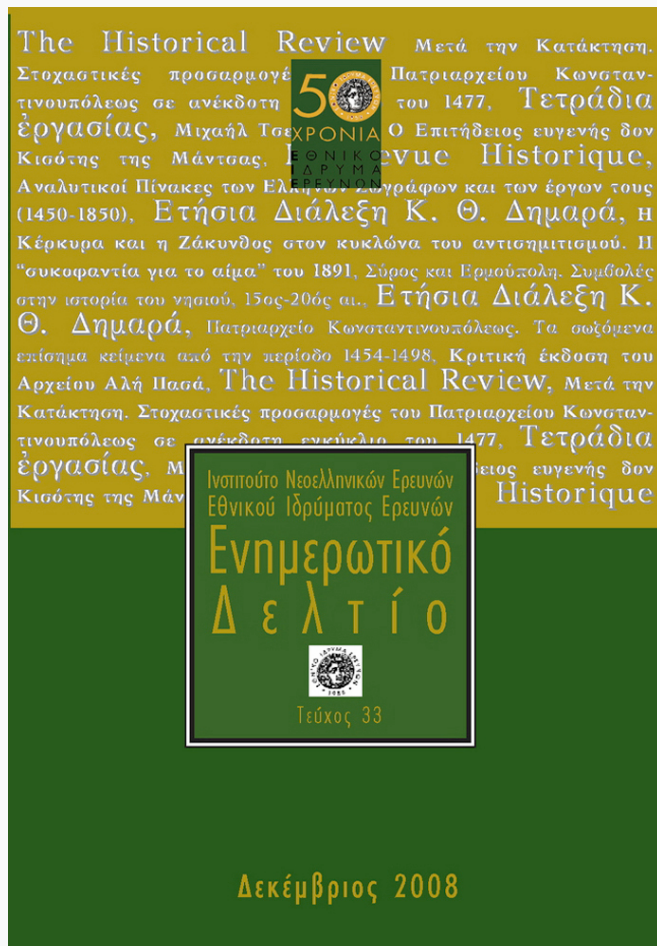

Ενημερωτικό Δελτίο

Τόμ. 33 (2008)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ

doi: [10.12681/news.297](https://doi.org/10.12681/news.297)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ. (2009). *Ενημερωτικό Δελτίο*, 33, 128–134. <https://doi.org/10.12681/news.297>

Διδακτορικές Διατριβές

Σταυρούλα Μοσχοβίτη,
Ο Ν. Βλάχος (1893-1956) και η επιστήμη
της Ιστορίας: πανεπιστημιακές και
εξω-πανεπιστημιακές διαδρομές.
Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα
Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας
Διοίκησης, 2008.
Επιβλέποντες καθηγητές: Θάνος Βερέμης,
Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης,
Γρηγόρης Μολύβας

Αντικείμενο της διατριβής είναι η πορεία του Νικολάου Βλάχου (1893-1956), καθηγητή της Ιστορίας της Νεότερης Ελλάδας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, τόσο στην ενδοπανεπιστημιακή της εκδοχή, όσο και στην ευρύτερη εξωπανεπιστημιακή της πρακτική. Επιχειρείται η καταγραφή των θεωρητικών προσανατολισμών και των μεθοδολογικών επιλογών, των επιστημονικών ενδιαφερόντων και των διδακτικών θεματικών του Ν. Βλάχου, ενώ παράλληλα αναδεικνύεται και η πολύπλευρη κοινωνική του παρέμβαση σε καίρια ζητήματα της εποχής του.

Το επιχείρημα είναι φιλόδοξο, αφενός γιατί το συγγραφικό και διδακτικό έργο των καθηγητών ιστορίας του ελληνικού πανεπιστημίου (αλλά και ο συγκεκριμένος θεσμός), δεν έχουν μελετηθεί σε ικανοποιητικό βαθμό, αφετέρου γιατί έπρεπε να τιθασευτεί ένα εξαιρετικά ογκώδες αρχειακό υλικό —αυτό του προσωπικού αρχείου του Ν. Βλάχου.

Η διατριβή είναι χωρισμένη σε εισαγωγή και τέσσερα κεφάλαια. Στο εισαγωγικό μέρος γίνεται μια μικρή αναφορά στη βιογραφία ως ιδιαίτερη αναλυτική κατη-

γορία της Ιστορίας. Πιο συγκεκριμένα γίνεται λόγος για την πορεία αυτού του είδους γραφής από την περιθωριοποίηση στην αναγνώριση, καθώς και για τους λόγους που συνέβαλαν στην επιστημονική της αποκατάσταση. Επισημαίνεται ακόμα ότι η δυνατότητα της βιογραφικής προσέγγισης να ανταποκρίνεται σε πολλαπλές απαιτήσεις της ιστορικής γραφής επιβεβαιώνεται όταν σε κάθε ατομική εμπειρία και δραστηριότητα ανιχνεύονται ευρύτερες κοινωνικές λειτουργίες.

Στο πρώτο κεφάλαιο η μελέτη καλύπτει την περίοδο 1893-1925 και αφού καταγράφει: α) τις ιδιαίτερες επιδράσεις που δέχθηκε ο Ν. Βλάχος στο πανεπιστήμιο της Αθήνας κατά τα χρόνια φοίτησής του σ' αυτό (1910/11-1914/15) και στα γερμανικά πανεπιστήμια του Φράϊμπουργκ και της Λειψίας κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών του σπουδών (1922-1925) και β) τα πρώτα επαγγελματικά του βήματα, η μελέτη εξετάζει σε βάθος το πρώτο θεωρητικό πόνημα του ιστορικού, το *Θεωρητικά και Μεθοδολογικά ζητήματα εν τη Ιστορία*. Εδώ γίνεται λόγος για τη μοναδικότητα των ιστορικών γεγονότων, για την αποκατάσταση της σημασίας των ιστορικών τεκμηρίων καθώς και για την πρωτοκαθεδρία του γεγονотоλογικού περιεχομένου της πολιτικής ιστορίας. Παράλληλα πραγματοποιείται ένα δειλό άνοιγμα του ιστορικού σε θεωρητικούς της ιστορίας που επιχείρησαν μια κριτική επανεξέταση των μεθοδολογικών παραδοχών πάνω στις οποίες στηριζόταν η θετικιστική ιστοριογραφία (π.χ. στον K. Lamprecht) ή σε φιλοσόφους (όπως στον W. Dilthey, W. Windelband, και H. Rickert) που αναζητήσαν μια σαφέστερη μεθοδολογία στις επιστήμες του ανθρώπου ή του πολιτισμού

(Geisteswissenschaften ή Kulturwissenschaften). Το βασικό συμπέρασμα είναι ότι αν και ο Ν. Βλάχος κομίζει κάποια καινούργια στοιχεία για την μέχρι τότε ελληνική εμπειρία, το εγχείρημά του εξαντλείται στην αυτάρκεια των παραδοσιακών θέσεων και των δοκιμασμένων προτύπων. Πρόκειται για ένα ανελαστικό, κλειστό σύστημα γνώσεων και προσεγγίσεων που αδυνατεί να δεχθώ τις νέες προκλήσεις της επιστήμης της Ιστορίας και των άλλων κοινωνικών επιστημών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο που καλύπτει την περίοδο 1926-1937 γίνεται λόγος για: α) τη διδακτορική του διατριβή. Αυτή κατατέθηκε στη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας το 1926 και έφερε τον τίτλο *"Περί των αρχών των φυσιοκρατών και των γενομένων οικονομικών μεταρρυθμίσεων εν Γαλλία επί Turgot"*, β) τους διορισμούς του στο Διδασκαλείο της Μέσης Εκπαίδευσης το 1928, στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας ως εκτάκτου καθηγητή στην έδρα της *Ιστορίας της Νεωτέρας Ευρώπης και ιδία της Ελλάδος* το 1937 και στην Πάντειο Σχολή όπου διδάσκει *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος* το 1937, γ) τη συγγραφή του σημαντικότερου έργου του με τον τίτλο *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*. Εδώ, εξετάζονται αρχικά τα σημαντικότερα δείγματα της ελληνικής ιστοριογραφίας για τον Μακεδονικό Αγώνα που εκπονήθηκαν μέχρι τη δημοσίευση του έργου του Ν. Βλάχου το 1935. Το κεντρικό συμπέρασμα είναι ότι ό,τι προηγήθηκε κινήθηκε ανάμεσα στην ηρωοποίηση και τον εξωραϊσμό, έτσι ώστε αυτή η περίοδος της νεοελληνικής ιστορίας να γίνει εθνικό αφήγημα. Το *Μακεδονικόν*, αντίθετα, συνιστά έργο με ασυνήθιστες επισημονικές αξιώσεις για το ιστοριογραφι-

κό τοπίο του Μεσοπολέμου αλλά και της προηγούμενης περιόδου. Αν και το εγχείρημα ήταν εξαιρετικά απαιτητικό, το αποτέλεσμα ήταν μια σοβαρή και πολυεστιακή προσέγγιση μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της συγκρότησης των αναδυόμενων βαλκανικών εθνικισμών του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Αυτό που συστηματικά απέφυγε ο Ν. Βλάχος ήταν ο εγκλωβισμός σε εθνικούς μύθους, με άλλα λόγια, η υποταγή της επιστήμης στις προτεραιότητες της πολιτικής και της διπλωματίας. Αντίθετα, κατέβαλε προσπάθεια να αναδειχθούν ζητήματα που αμφισβητούσαν αρκετές πτυχές της εθνικής μυθοπλασίας και κλόνιζαν βεβαιότητες για τον εθνικό "εαυτό".

Στο τρίτο κεφάλαιο της διατριβής εξετάζεται ο ρόλος του Ν. Βλάχου ως συντελεστή πολιτικής και κοινωνικής σκέψης και δράσης. Γίνεται λόγος για τη συμμετοχή του: α) στην καταγραφή των προβλημάτων που δημιούργησε η βουλγαρική κατοχή στη Δυτική Θράκη και σε τμήμα της Μακεδονίας την περίοδο 1941-1944. *Η Μαύρη Βίβλος των βουλγαρικών εγκλημάτων εις την Ανατολικήν Μακεδονίαν και Δυτικήν Θράκην 1941-1944* καθώς και το αντίστοιχο τμήμα του αρχείου του Ν. Βλάχου παρουσιάζονται διεξοδικά, και β) στην παρουσίαση των δυσχερειών στην εκπαίδευση που δημιούργησε η ιταλική κατοχή στα Δωδεκάνησα καθώς και η διατύπωση προτάσεων για την άρση τους.

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται: α) η διδασκαλία του Ν. Βλάχου στη Σχολή Ευελπίδων και τη Σχολή Γενικής Μορφώσεως του Γ.Ε.Σ. στο αντικείμενο της *Πολιτικής Ιστορίας* στα έτη 1949 και 1955. Αν και οι παραδόσεις των μαθημάτων πραγματοποιήθηκαν σε μια περίοδο

οξύτατης πολιτικής και ιδεολογικής πόλωσης, ο Ν. Βλάχος περιορίστηκε στην αυστηρή επιστημονική έκθεση των ιστορικών γεγονότων της περιόδου 1821-1913, β) η συγγραφή του δεύτερου σημαντικότερου έργου του με τίτλο *Ιστορία των κρατών της Χερσονήσου του Αίμου 1908-1914*. Η συγκεκριμένη μελέτη εξετάζει το σύνολο των πολύπλοκων σχέσεων που δομήθηκαν ανάμεσα στα χριστιανικά κράτη της Χερσονήσου του Αίμου από την έναρξη του νεοτουρκικού κινήματος μέχρι το τέλος των βαλκανικών πολέμων, εντάσσοντας αυτές στον διεθνή συσχετισμό δυνάμεων της περιόδου πριν την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Το πόνημα είναι σημαντικό αφού φωτίζει ποικίλες πτυχές της διπλωματικής, πολιτικής και στρατιωτικής ιστορίας μιας περιόδου με ραγδαίες εξελίξεις στο βαλκανικό αλλά και στο ευρύτερο ευρωπαϊκό τοπίο και γ) η εξωπανεπιστημιακή δραστηριότητα του Ν. Βλάχου σε συλλόγους, εταιρείες και άλλους φορείς.

Τα βασικά συμπεράσματα της διατριβής μπορεί να συνοψιστούν στα παρακάτω: α) Τα γραπτά και οι παραδόσεις του Ν. Βλάχου δεν κινήθηκαν γύρω από ένα σώμα καθιερωμένων θέσεων και απόψεων όπου δινόταν έμφαση στη συνέχεια του ελληνισμού και τις συμβατικές αναπαραστάσεις για τον εθνικό "εαυτό". Αντίθετα, η συγγραφική και διδακτική του παρακαταθήκη εξέφραζε μια προσπάθεια διανοητικής και επιστημονικής αυτονόμησης σε μια εποχή που τα κυρίαρχα ερευνητικά και διδακτικά πρότυπα εξαντλούνταν στην πρωταρχικότητα του εθνοκεντρικού ιδεολογήματος με τις αποκλίνουσες απόψεις να δαιμονοποιούνται. Ειδικά με την *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου* και κυρίως με το *Μακεδονικών* επιχειρι-

ρήθηκε μια διαφορετική προσέγγιση περιόδων της ελληνικής ιστορίας με αναιρέσεις πολλών βεβαιωτήτων αλλά και εκ νέου οριοθετήσεις των προβλημάτων, αναδεικνύοντας νέα ερωτήματα και εμπλουτίζοντας, εντέλει, την ιστοριογραφική συζήτηση. Τα μείζονα ερωτήματα της ανάπτυξης του εθνικιστικού φαινομένου στον βαλκανικό χώρο και η πολιτική των ελλήνων Δυνάμεων, η κατανόηση του ελληνικού αλυτρωτισμού και η προσέγγιση των εθνικών "άλλων" και των αλυτρωτικών τους προγραμμάτων, έγιναν αντικείμενο μιας σύνθετης ιστοριογραφικής προσέγγισης που αμφισβήτησε στερεότυπες και ομογενοποιημένες θεωρήσεις για την Ελλάδα και τα υπόλοιπα βαλκανικά έθνη, αναδεικνύοντας ένα διαφορετικό "hors texte" της βαλκανικής ιστορικής οντολογίας. β) Αν στην πολιτική του ιστορία ο Ν. Βλάχος άνοιξε καινούργιους δρόμους, στο θεωρητικό του έργο υπήρξε άτολμος. Παρά το γεγονός ότι η μετεκπαίδευσή του στη Γερμανία τον εξοικείωσε με τις επιστημονικές ανησυχίες και θεωρήσεις της δυτικής ιστοριογραφίας, εντούτοις, δεν επιδόθηκε σε εκλεκτικότερες αναζητήσεις για τη θεωρία της ιστορικής επιστήμης. Στο βασικό θεωρητικό του πόνημα *Θεωρητικά και Μεθοδολογικά προβλήματα εν τη Ιστορία* εύκολα ανιχνεύεται η εμμονή του στην πρωτοκαθεδρία του ρανκιανού παραδείγματος και στη γεγονολογική διάσταση της επιστημολογίας του ιστορικού θετικισμού. Παρά, όμως, την απομονωτική εμμονή σε παραδοσιακές θεωρητικές αρχές και δοκιμασμένα μεθοδολογικά αξιώματα, ο Ν. Βλάχος υπήρξε ο πρώτος ιστορικός που έθεσε προβληματισμούς για τη θεωρία και τη μεθοδολογία της ιστορικής επιστήμης σε

μία εποχή που οι προϋποθέσεις διαμόρφωσης της ιστορικής κουλτούρας στην Ελλάδα υπήρξαν ιδιαίτερα ισχνές. γ) Πέρα από τη συγγραφική και διδακτική του δραστηριότητα, ο Ν. Βλάχος επωμίστηκε κι έναν άλλο ρόλο: αυτού του συντελεστή πολιτικής και κοινωνικής σκέψης και δράσης που αξιοποιήθηκε δημιουργικά και όχι χρησιμοθηρικά από τις πολιτικές ηγεσίες. Η συμμετοχή του στην καταγραφή προβλημάτων και στη διατύπωση προτάσεων για την επίλυσή τους, τον απεγκλώβισε από τη συμβατική θεσμική μήτρα του πανεπιστημίου και του πρόσφερε μια διαφορετική αντίληψη για το ιστορικό γίνεσθαι, την κινητικότητα των πραγμάτων και τη λειτουργία των μηχανισμών, των κοινωνικών σχέσεων και των ανθρώπινων συμπεριφορών. δ) Αν και δεν αμφισβήτησε θεσμούς και κρατικές πρακτικές, αφού συμμετείχε σ' αυτές και μάλιστα σε καίριες θέσεις, εν τούτοις, σε μια εποχή ελέγχου της πνευματικής παραγωγής και εγχάραξης της πολιτικής νομιμοφροσύνης, προσπάθησε να υπηρετήσει με επιστημονική ακρίβεια και μεθοδολογική ευαισθησία την επιστήμη του και όχι συγκυριακές πολιτικές στοχοθεσίες. Δύσκολα θα βρούμε στο έργο του επιλεκτική προσαρμογή των διαθέσιμων ιστορικών στοιχείων στις στοχεύσεις του παρόντος, αποσιώπηση των νοηματικών ή χρονικών κενών ή ακόμα και εφευρετική κατασκευή ιδεολογικά κρίσιμων αναφορών. Η συνηγορία της ιστορικής επιστήμης στις προτεραιότητες της πολιτικής και της διπλωματίας ήταν έξω από τις προθέσεις του.

Με άλλα λόγια, όσο κι αν η συμβολή του Ν. Βλάχου δεν συνιστά ρήξη με ό,τι χαρακτήριζε τον καιρό του —ενδοπανεπιστημιακά αλλά και εξωπανεπιστημιακά—

εντούτοις, φαίνεται ότι με το έργο του διαφοροποιήθηκε τόσο σε επίπεδο μεθοδολογίας όσο και άρθρωσης του επιστημονικού λόγου από την θεσμικά κατοχυρωμένη ιστορική πραγματικότητα της εποχής του.

Δήμητρα Σαμίου,

Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων, 1864-1952. Ιδέες, θεσμοί και δράσεις γύρω από την έμφυλη ιδιότητα του πολίτη στο νεοελληνικό κράτος.

Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, 2008, 2 τόμ., 509 σελ.

Επιβλέποντες καθηγητές:

Μάρω Παντελίδου-Μαλούτα,

Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης,

Ηλίας Νικολακόπουλος

Η λεπτομερής αυτή μελέτη διατρέχει σχεδόν ενάμιση αιώνα νεοελληνικής πολιτικής ιστορίας. Η κύρια αφήγηση αφορά στην περίοδο 1864-1952, αν και σε αυτήν έχουν προστεθεί γεγονότα που συνέβησαν έξω από τις συγκεκριμένες χρονολογίες. Η μελέτη κινήθηκε σε δύο επιστημονικούς άξονες: αφενός σε εκείνον της ιστοριογραφίας και αφετέρου σε εκείνον της πολιτικής και φιλοσοφικής ανάλυσης. Ας σημειωθεί ότι η ερευνήτρια μελέτησε το ζήτημα συνδυαστικά, προσπαθώντας να ενσωματώσει την ιστορία της ένταξης των Ελληνίδων στο πολιτειακό σύστημα μέσα από την εξέλιξη των ελληνικών πολιτειακών θεσμών που σχετίζονται με την αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Η αφήγηση χωρίζεται σε διακριτά μεθοδολογικά επίπεδα χωρίς να αποσιωπά τη διαπλοκή των φαινομένων: από τα κα-

νονιστικά κοινωνικά στερεότυπα του εξοβελισμού των γυναικών από κάθε πολιτική διαδικασία στη διεκδίκηση της ισοπολιτείας, από τον ανδρικό στον γυναικείο λόγο, από τη μοιρολατρία και τη συναίνεση στη φεμινιστική συνείδηση και εξέγερση, από την ολοκληρωτική σιωπή των πολιτικών φορέων σχετικά με τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών στην εισαγωγή του ζητήματος στους κοινοβουλευτικούς θεσμούς και τις νομοθετικές ρυθμίσεις.

Η αφήγηση αφορά κατά κύριο λόγο στην καθολική ψηφοφορία και κατ'επέκταση στην πολιτική ιδιότητα του πολίτη από την οποία αποκλείστηκαν οι γυναίκες επί δεκαετίες. Το αίτημα για απονομή πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες ξεκίνησε από μεμονωμένους διανοούμενους στα μέσα του 19ου αι., αλλά απέκτησε ιδιαίτερη σημασία και δυναμικότητα όταν διεκδικήθηκε συλλογικά από το οργανωμένο φεμινιστικό κίνημα στη διάρκεια του μεσοπολέμου (κυρίως 1926-1934), καθώς και από τις εαμογενείς γυναικείες οργανώσεις μετά την απελευθέρωση (1945-1947).

Ειδικότερα σημειώνεται ότι από την ελληνική Επανάσταση και ύστερα ούτε το συνταγματικό ούτε το εκλογικό δίκαιο αναφέρονταν ρητά στις γυναίκες, εφόσον ο πολιτειακός αποκλεισμός τους θεωρήθηκε φυσικός και αυτονόητος. Την αιτιολόγηση του φαινομένου είχαν αναλάβει οι νομομαθείς. Το ίδιο ακριβώς συνέβη και το 1864, τη στιγμή της επίσημης (συνταγματικής) καθιέρωσης της καθολικής ψηφοφορίας στην Ελλάδα, που στην πράξη αφορούσε όμως μόνο στους άνδρες. Το πρώτο ελληνικό Σύνταγμα που απέδωσε ρητά στις γυναίκες την ιδιότητα του έλληνα πολίτη —χωρίς όμως να τους αποδίδει

ίσα εκλογικά δικαιώματα— ήταν το Σύνταγμα της *Ελληνικής Δημοκρατίας* του 1927. Το ίδιο επαναλήφθηκε στο Σύνταγμα του 1952. Οι γυναίκες στην Ελλάδα απέκτησαν τελικά ίσα εκλογικά δικαιώματα τον Ιούλιο του 1952, ενώ η ισοπολιτεία ως προς την πρόσβαση σε όλες τις δημόσιες θέσεις επιτεύχθηκε νομοθετικά τον Απρίλιο του 1955.

Ο μισογυνισμός και το αντιφεμινιστικό πνεύμα των ελλήνων διανοουμένων αποτελεί σημαντική συνιστώσα της μελέτης. Ο κυρίαρχος ανδρικός λόγος αναπαριστούσε τις γυναίκες ως άτομα που υστερούσαν σε ορθό λόγο και ικανότητες. Παρουσιάζοντας πλήθος τέτοιων προ-πολιτικών επιχειρημάτων, αλλά και κάνοντας χρήση πολλών άλλων δανεισμένων από την κοινωνιολογία, τη νομολογία, τη μακράωνη ιστορική παράδοση και τη θεολογία ο αντιφεμινιστικός λόγος κατέληγε πάντα στο ίδιο συμπέρασμα: ότι το πιο καταστροφικό πράγμα για όλη την κοινωνική οργάνωση θα ήταν η συμμετοχή των γυναικών στα κοινά.

Μακριά από κάθε εφησυχασμό, η Σαμίου διαπιστώνει την ευρεία συναίνεση της πλειοψηφίας των γυναικών στην υποταγή τους, είτε από φόβο ότι θα έχαναν την ασφάλεια της ανδρικής προστασίας είτε επειδή είχαν ενσωματώσει στη συλλογική τους συνείδηση το διαδεδομένο από τον 19ο αι. κοινωνικό αξίωμα ότι η δημόσια σφαίρα έπρεπε να ανήκει μόνο στους άνδρες ("οι άνδρες φτιάχνουν τους νόμους, οι γυναίκες τα ήθη"). Σύμφωνα με αυτή τη λογική, οι γυναίκες εκπροσωπούνταν πολιτικά από τους συζύγους τους ή άλλα άρρενα μέλη της οικογένειας. Η μόνη αποδεκτή —έμμεση όμως— συνεισφορά των γυναικών στα κοινά θεωρήθηκε η

μητρότητα: οι μητέρες όφειλαν να διαπαιδαγωγούν τους αυριανούς πολίτες, τα παιδιά τους. Εκεί άρχιζε και τελείωνε ο πολιτειακός τους ρόλος.

Η Σαμίου σημειώνει εξάλλου ότι το φεμινιστικό κίνημα άργησε να οργανωθεί στην Ελλάδα, όπως άργησε και να διεδικήσει σθεναρά τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών. Η ατομία και η καθυστέρηση αυτή ανάγεται σε πολλούς παράγοντες όπως η αργή ένταξη των Ελληνίδων στη μισθωτή εργασία, ο εκτεταμένος αναλφαβητισμός τους, ο μισογυνισμός του ελληνικού κλήρου που τις καθήλωνε στο δόγμα της υποταγής, ο επιθετικός χαρακτήρας του ελληνικού εθνικισμού και οι παρατεταμένοι αλυτρωτικοί πόλεμοι που έκαναν τις γυναίκες συλλογικότητες να παραμερίζουν τις διεκδικήσεις τους προς ανακούφιση των δεινών του πολέμου.

Οι απόψεις σχετικά με την απονομή πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες δεν υπήρξαν ενιαίες στο εσωτερικό του φεμινιστικού ρεύματος. Στη διάρκεια του 19ου αι. η Καλλιρρόη Παρρέν έδωσε έμφαση στην απονομή εκλογικού δικαιώματος στις Ελληνίδες για τις δημοτικές μόνο εκλογές, αναβάλλοντας τη διεκδίκηση της βουλευτικής ψήφου για το απώτερο μέλλον. Εξίσου αρνητικές απέναντι στην άμεση χορήγηση της ισοπολιτείας υπήρξαν και αρκετές φεμινίστριες του μεσοπολέμου, που υποστήριζαν την απονομή περιορισμένου εκλογικού δικαιώματος για τις μορφωμένες.

Η έναρξη του φεμινιστικού αγώνα για την ψήφο στην Ελλάδα συνέπεσε με το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και τη δεύτερη περίοδο του βενιζελισμού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο ίδιος ο Ε. Βενιζέλος ή η πλειοψηφία των στελεχών και

οπαδών της βενιζελικής παράταξης συνηγορούσαν υπέρ της ισοπολιτείας των γυναικών. Διαμορφώθηκε όμως σταδιακά και κάτω από την πίεση του φεμινιστικού κινήματος μια ομάδα πολιτικών που στήριζαν το αίτημα για απονομή τοπικού και περιορισμένου εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες για τις δημοτικές εκλογές. Ως αποτέλεσμα των φεμινιστικών κινητοποιήσεων και των πιέσεων που άσκησε ο συνασπισμένος φεμινιστικός κόσμος προς την πολιτική εξουσία απονεμήθηκε τελικά στις εγγράμματες γυναίκες πάνω από 30 χρόνων δικαίωμα ψήφου για τις εκλογές της Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Φεβρ. 1930). Με τον τρόπο αυτό εισήχθη στην Ελλάδα η "ψήφος ικανότητας" (με βάση το προσόν της εγγραμματοσύνης) που είχε ολοσχερώς απορριφθεί για τους άρρενες πολίτες. Η συντηρητική αυτή στροφή δείχνει πόσο διαφορετικά νοήθηκε η συμμετοχή των γυναικών στην πολιτεία, αλλά και ότι οι πολιτικές δυνάμεις της εποχής είχαν παρασυρθεί στην αμφισβήτηση της καθολικής ψηφοφορίας στρεφόμενοι προς αντιδημοκρατικές πρακτικές.

Η απονομή πολιτικών δικαιωμάτων στις Ελληνίδες ανακόπηκε από την επάνοδο των συντηρητικών στην εξουσία (ακόμη λιγότερο προσκείμενων στη γυναικεία ισοπολιτεία), καθώς και την αναγκαστική έξοδο των γυναικών από τη δημοσιοϋπαλληλία (1935-1936), ενώ συνεχίστηκε με τη δικτατορία του Μεταξά που απαγόρευσε κάθε φεμινιστική κίνηση.

Σε αντίθεση προς την άρνηση του μεσοπολεμικού ελληνικού κράτους να απονείμει ίσα πολιτικά δικαιώματα στις Ελληνίδες, το ΕΑΜ νομοθέτησε την ισοπολιτεία των γυναικών στις περιοχές που κα-

τίσχυσε στη διάρκεια του εθνικο-απελευθερωτικού αγώνα για την αποτίναξη της ναζιστικής κατοχής (1943-1944). Ως αποτέλεσμα, οι Ελληνίδες ψήφισαν για πρώτη φορά για να εκλέξουν τους πολιτικούς αντιπροσώπους τους σε εθνικό επίπεδο έχοντας παράλληλα το δικαίωμα να εκλεγούν και οι ίδιες. Η μαζική συμμετοχή των γυναικών στις οργανώσεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ είχε όμως ως παράπλευρο αποτέλεσμα να επιβραδύνει την ένταξη των γυναικών στους θεσμούς του επίσημου ελληνικού κράτους μετά την απελευθέρωση, τόσο εξαιτίας του φόβου της αριστερής απόκλισης της γυναικείας ψήφου όσο και της αποστροφής των συντηρητικών προς την κοινωνική και οικονομική αυτονομία των γυναικών. Στη διάρκεια του κεντρώου διαλείμματος (1950-1952), οι φιλελεύθεροι ηγέτες απέφυγαν συστηματικά την απονομή δικαιώματος ψήφου για τις βουλευτικές εκλογές στις γυναίκες φοβούμενοι τον εκλογικό καταποντισμό τους από την πλειοψηφία του γυναικείου εκλογικού σώματος. Μέχρι το 1951 οι Ελληνίδες είχαν το δικαίωμα να ψηφίζουν μόνο στις δημοτικές εκλογές.

Η ερευνήτρια εν τέλει δέχεται ότι η απονομή ίσων εκλογικών δικαιωμάτων στις Ελληνίδες έγινε κάτω από την πίεση του ΟΗΕ και των κυβερνήσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης που έδωσαν μεταπολεμικά ιδιαίτερη βαρύτητα στην κατοχύρωση ίσων δικαιωμάτων για όλους

τους ανθρώπους ανεξάρτητα από φύλο, φυλή ή εθνότητα. Η ελληνική πολιτική εξουσία πείστηκε ιδιαίτερα από τις κυβερνήσεις των ΗΠΑ που θεωρούσαν απαραίτητη την εδραίωση της ισοπολιτείας και της δημοκρατίας σε μια χώρα του 'ελεύθερου κόσμου' και βασική σύμμαχο για τα συμφέροντά τους στην περιοχή. Η συγκεκριμένη συγκυρία στην οποία απονεμήθηκαν ίσα εκλογικά δικαιώματα για τις Ελληνίδες συμπίπτει χρονικά με την ένταξη της Ελλάδας στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ και το ΝΑΤΟ, καθώς επίσης και με την προσπάθεια ανόδου της ανασυγκροτημένης δεξιάς παράταξης στην εξουσία που προσέβλεπε στη γυναικεία ψήφο για να ενισχύσει την εδραίωση του αυταρχικού και εθνικόφρονος (αντικομμουνιστικού) καθεστώτος της.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με τη διαπίστωση ότι η ισοπολιτεία απονεμήθηκε στις Ελληνίδες σχεδόν έναν αιώνα μετά την καθιέρωση της ανδρικής καθολικής ψήφου, με μεγάλη καθυστέρηση σε σχέση με το τι συνέβη στα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη, με πολλές παραβιάσεις στον τομέα της εφαρμογής της ισότητας και χωρίς να αλλάξουν ριζικά τα ιεραρχικά δεδομένα των έμφυλων σχέσεων, καθώς οι γυναίκες παρέμειναν δέσμιες της ανδρικής κυριαρχίας στο πλαίσιο της οικογένειας και της έμπρακτης πολιτικής συμμετοχής.